

Research Paper

शाहिरीतील भीमगौरव

डॉ. चंद्रकुमार राहुले

जगत कला, वाणिज्य व इं.ह.पटेल
विज्ञान महाविद्यालय, गोरेगाव

प्रस्तावना

मराठी साहित्याच्या विविध वाङ्मयीन प्रवाहामध्ये शाहिरी वाङ्मयीन प्रवाह हा एक जोरकस प्रवाह म्हणावा लागतो. शाहिरी काव्यपरंपरेच्या निर्मितीने मराठी साहित्याने इश्ट आणि योग्य वळण घेतले आहे. ख-या अर्थाने ही मराठी काव्याची सुप्रभात आहे. संत, धर्मप्रवर्तक यांच्या भक्तिमार्गी काव्यपरंपरेपेक्षा शाहिरी काव्यपरंपरा अनेक अर्थाने भिन्न आहे.

शाहीर हा शब्द मुसलमानी असला तरी शाहिरी काव्याची परंपरा जुनी व भारतीयच आहे. शाहीर हे विशिष्ट कवनसरणी हाताळणारे लोककवी यादवकाळापूर्वीपासूनच या मराठी रंगभूमीत वावरताना दिसते. शाहिरी वाङ्मयीन दोन भागात विभाजन केले जाते. एक पोवाडे आणि दुसरे लावण्या. पोवाडे हे तत्कालीन राजकीय परिस्थितीचे प्रतिबिंब व्यक्त करणारे काव्य होय: तर लावण्या समाजाच्या लौकिक आणि सामाजिक जीवनाच्या प्रतिबिंबाचे सार आहे.

महाराष्ट्राच्या शाहिरी परंपरेत अनेक शाहीर होऊन गेले. प्रसिद्ध शाहिरांच्या नामावलीत राम जोशी, प्रभाकर परशुराम, होनाजीबाळा, सगनभाऊ, अमरशेख, पठठे बापूराव, अण्णाभाऊ साठे, विठ्ठल उमप, वामनदादा कर्डक, साबळे, आत्माराम आदी शाहिरांनी शाहिरी वाङ्मयीन काळानुसार जिवंत ठेवले. ही सर्व शाहीर मंडळी समाजाच्या विविध स्तरातून आलेली आहे. हे त्यांचे आगळेवेगळे वैशिष्ट्य आहे. सर्वसामान्य माणसापर्यंत शाहिरांनी मनोरंजनाच्या माध्यमातून नीतीमूल्ये श्रोत्यांच्या मनावर ठसवण्याचा प्रयत्न केला.

एकोणिसाव्या शतकाच्या कालखंडात विदर्भातील किसन फागू बनसोडे, गवई, गोपीनाथ मिसाळ, दीनबंधू नागोराव पाटणकर, उत्तम मुळे, बी.काशिनंद आदींनी परिवर्तनवादी विचार स्वीकारून शाहिरीला नवे स्वरूप प्राप्त करून दिले. त्यामुळे दलित शाहिरी अधिकाधिक फोफावली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी 14 ऑक्टोबर 1956 ला बौद्धधर्माची दीक्षा घेतली. या धर्मांतर सोहळ्याचे अस्पृश्य समाजाने आपल्या मनावरील हिंदुनिश्ठा वर्ज्य करून विवेकवारी मानवतावाद स्वीकारला. त्यामुळे एक नवी परिवर्तनवादी पिढी उदयास आली. या पिढीने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सांगितलेल्या तत्वांचा स्वीकार केला आणि आपल्या लेखणीतून विज्ञाननिश्ठ, विवकेशील अशा मानवतावादाचे बिजारोपण केले. त्यातून ख-या अर्थाने दलित शाहिरीचा उदय झाला.

महामानव डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यांच्या, दीन-दलितांच्या, शोशित व वंचितांच्या, दुःखी-कष्टीजनांच्या उपेक्षित व बहिष्कृतांच्या मुक्तीसाठी जे जे आंदोलन केले आणि उपेक्षित समाजाला माणुसकीचे अधिष्ठान प्राप्त करून दिले. या सर्व घटनांचा, आंदोलनांचा आणि संघर्शप्रवण लढयाचा जिवंत आलेख डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा गुणगौरव करताना शाहिरांच्या प्रतिभेला एक वेगळेच तेज प्राप्त होते.

शाहीर भीमराव कर्डक डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा गुणगौरव करताना ते म्हणतात,

हे भीमराया नमितो पाया ।
द्यावी मती आम्हा तव गुण गाया ॥
जगी आम्ही नाही वाली ।
तूच आमुची कृपा साऊली ।
अस्पृश्यांची खरी माऊली ॥
शाहीर वामनदादा कर्डक यांनी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची त्यांच्या विचारांची आणि कार्याची थोरवी गायिली.
ते आपल्या कवनात सांगतात,
उद्वरली कोटी कुळे, भीमा तुझ-या जन्मामुळे,
जखळबंद पायातील साखळदंड,
तटातट तुटले तू ठोकताच दंड
झाले गुलाम मोकळे.
शाहीर अण्णाभाऊ साठे यांचेवर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा, त्यांच्या विचारांचा प्रभाव पडला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा गौरव करताना अण्णाभाऊ म्हणतात,
जग बदल घालुनि घाव
सांगून गेले मज भीमराव
गुलामगिरीच्या या चिखलात
रुतून बसला ऐराव
अंग झाडुनी निघ बाहेरी
घे विनिवरी घाव.
शाहीर विठ्ठल उमप यांनी शाहिरीला नवे वळण दिले. त्यांनी लावणी, पोवाडा यातून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांची जोपासना केली ते लिहितात,
या छातीचा करुन कोट- आला वैरी केला कडेलोट
उभ्या नरडीचा घेतला घोट-सांगे भीमाचे हे एक बोट.
शाहीर सवितराव गजभिये यांनी गणातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा गुणगौरव केला आहे. पारंपरिक शाहिरीने गणात गणेशाचे वर्णन केलेले असते. परंतु सवितरावने परंपरेच्या बेड्या तोडून परिवर्तनवादाशी आपले नाते जोडले. ते गणात भीमाचे गुणवर्णन करताना म्हणतात,
हे विश्वभूशण - करतो मी पूजन-माथा तुला नमवितो
करणी गुणातून - शब्दशब्दातून-गुण तुझे गावितो
पसरली कीर्ती दूरपरेच्या - त्रिखंडाच्या दाही दिशेच्या
जनकल्याणा धावुनि आला - बहुजन हिताचे कार्य तू केला
देशा समर्पण केले तू जीवन - इतिहास गर्जितो
अग्रदूत तू प्रबोधनाचा - शिल्पकार तू यशप्रतीचा
करुनी मंथन - ज्ञाने चिंतन - पुशेपे तुला वाहितो.

निळा निशाण संप्रदायाचे शाहीर परसराम वाधमारे हे शुद्ध आंबेडकरी बाण्याचे शाहीर आहेत. त्यांनी परंपरावादी गणाचा स्वीकार केला नाही. त्यांचा गण हा पूर्व दुष्ट मानवी प्रवृत्तीवर आघात करणारा आहे आणि त्यातून ते भीमरावाचे गुणवर्णन करतात.

कसा मी रं शोधू – जीवाच्या धन्याला जवळ असूनिया जो – मिळनासी झाला कुणी म्हणे माझा – कुणी म्हणे राजा जीवनात झाला नाही – कुणाशीही दुजा देवाधिदेवाचा देव भाव मोठा – अंधश्रद्धेने बनविला गोटा परसराम नाही घाटा – भीमराव त्याला.

शाहीर मदन मस्ताना हे सुभान पक्षाचे शाहीर आहेत. त्यांनी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्याचा गौरव पोवाडयातून केला आहे. शाहीर मदनमस्ताना कवन करतात, धन्य धन्य भीमराव आंबेडकर – रामजीच्या पोटी घेतला अवतार म्हू गावाचा केला उद्धार – माहीत सर्वांना जिकडे तिकडे पसरली कीर्ती – खेडयापाडयात दिसते भिमाची मूर्ती

भीम अवतरले कर्मभूमीवरती – सर्व लोकांना बाबासाहेबांच्या सोबत नाही – बिचारी बाई – नाव रमाई त्यांच्या सेवेला

शेण गोव-या विकून – चालविला घर – सुखी संसार – रमाईनं केला

भीमराव सांगे स्पष्ट – डोक्यावर कष्ट – तुम्ही करा नष्ट – जाती भेदभावाला

तुम्ही विचार कराना फक्त – हाड मांस रक्त – सर्व होतील मुक्त

सर्वांची एकच आहे काया – विटाळ कोठे सांगा भाऊराया चंद्रसूर्य राहिल तोवरी – भीमाचा नाव राहिल घोरोघरी आरती करे रमाई बिचारी – दिवस आणि रात कवी मदन मस्ताना सरांडीवाला – सोबत राहे चंपकला मेळ सुभानचा उद्धार झाला – कानाकोप-यात चूक भूल माफ करावं – पदरी घरावं – जोडीतो हात

शाहीर यशवंत रंगारी यांनी आपल्या कवनातून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वहारा समाजाला शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली. स्त्रियांना पुरुशांबरोबरीचे अधिकार मिळवून दिले आणि समता, शांती, बंधुभावाचे तत्व जनमानसात कसे रुजविले, याचे प्रत्ययकारी चित्रण केले आहे. ते आपल्या कवनात लिहितात,

भीमबाबा जगी जो चमकला हिरा खरा विद्वान पंडित या जगाला विचारा आई होऊनी त्याने दिला हो निवारा बाप हाऊनी ज्याने दिला हो सहारा गोंड-गोवारी-कोश्टी-रामोशी-वडाराला मानवतेचे शिक्षण दिले बहुजन समाजाला समता, शांती, बंधुभाव दाखविले जगाला पुरुशांबरोबर अधिकार दिले या स्त्रियांना घटनेचे शिल्पकार डॉक्टर आंबेडकर जो तो करतो विचार बाबा होते बॅरिस्टर जसा खळखळतो पाण्याचा झरा होता विद्वान पंडित या जगाला विचारा

शाहीर अंबादास यांनी आपल्या कवनातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी येथील अस्पृश्य जनाला बौद्धधर्माची दीक्षा देऊन त्यांच्यात माणुसकी निर्माण केली आणि स्त्रियांना सुद्धा अधिकार बहाल करून उच्च पद कसे प्राप्त करता येईल, हे सांगितले आहे. शाहीर अंबादास लिहितात, गांधी-जिना-नेहरू थकले-थकले शिख ईसाई भाग्य उजळले या देशाचे ऐका जगी नवलाई

नसते दिसले डोळयाला स्वातंत्र्य अन् गांधी उलटून पडले असते झाड ते, नसती गवसली फांदी पुणे करारी केली तपस्या ज्ञानाची ती शाही दीक्षा देऊन दीक्षित केले, जागविली माणुसकी अधर्माचा फोडून भांडा जागृत केली नेकी म्हणून होती गादीवरती ती इंदिराबाई जगावेगळी श्रीभीमाची झाली मेहरबानी कवी बाबू तो नांदे चोहीकडे पंचशिलेची वाणी म्हणे अंबादास आतुरतेने गीत भिमाचे गाई

मराठी शाहिरीने यापूर्वी परमार्थाचे गायन केले. शाहिरीची कविता ही परमार्थात रममाण झाली. श्रुती, स्मृती, पुराणे यांच्याद्वारा ती अलौकिकाकडे झुकली. परंतु डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर नावाचे एक झंझावात निर्माण झाला आणि मराठी शाहिरीने नवे वळण घेतले. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, माणुसकी, न्याय, विवेकवाद, विज्ञाननिश्ठा आणि थोर पुरुशांचे विचार यावर ती गिरक्या घालू लागली. शाहिरीची कविता अलौकिकाकडून लौकिकाकडे झुकू लागली. जगाच्या इतिहासात एखाद्या थोर पुरुशांवर कधीही अधोरेखित केले गेलेले नसेल इतके गीत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांवर या शाहिरी परंपरेने आपल्या सिद्धहस्त लेखणीतून साकार केले. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची महानता, या देशावरील त्यांचे उपकार, त्यांची ज्ञानलालसा, स्वातंत्र्याविशींची तळमळ, अस्पृश्यांविशींचा जिद्दाळा आणि स्त्रियांविशींचा आदर या एकंदरीत घटनांचा उल्लेख शाहिरींनी आपल्या कवनांतून केला आहे.

संदर्भसूची

- भावे विल. 'महाराष्ट्रभू सारस्वत'
- शोभणे डॉ.रवींद्र 'संदर्भासह'
- गायकवाड महेंद्र 'दलित शाहिरी'
- राहुले चंद्रकुमार 'भंडारा आणि गोंदिया जिल्हयातील तमाशा

या लोकनाटयाचा विवेचनात्मक

अभ्यास'

रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठास

सादर केलेला संशोधनपर प्रबंध